

תולדות השראת שכינה (ה) /

עבודת ה' בימי אברהם אבינו עד העקדה

יצחק – אף שהתורה אינה כותבת זאת. באופן מפורש מצינו, אם כן, אצל האבות³ מזבח וקרבתן עליו רק בהר המוריה, וביתר המקומות יש מזבחות בלא קשר לקרבתן.

מלבד זאת הציב יעקב אבינו מצבות בבית אל, נסך עליהן נסך ויצק עליהן שמן (שם כ"ה, יח; ל"ה, יד). יעקב הוא האב היחיד הבונה מצבות; המצבות הבאות נזכרות בתורה אצל משה רבנו, למרגלות הר סיני (שמות כ"ד, ד).

ב. המזבחות שבנו האבות – סקירה

ראה בלעם הרשע כמה היה ערום. התחיל אומר 'את שבעת המזבחות ערכתי' (במדבר כ"ג, ד) – לא אמר שבע מזבחות, אלא 'המזבחות', אלו הן משנברא אדם הראשון עד עכשיו שבע מזבחות בנו... (תנחומא צו א).

שבעה מזבחות בנו האבות: אברהם בנה ארבעה, יצחק בנה אחד, ויעקב – שניים.

מעניינים המקומות בהם בנו האבות את מזבחותיהם: אברהם בנה בשכם, בין בית אל ובין העי, בחברון ובהר המוריה; יצחק בנה בבאר שבע; ויעקב בשכם ובבית אל. כל אחד מהאבות בנה במקומות המאפיינים את מעשיו ואת אזורי נדודיו ומגוריו. אברהם בונה מזבחות לאורך עיקר מסלולו בארץ, משכם ועד חברון. יצחק בונה מזבח בבאר שבע, ששם עיקר מקום מגוריו, בקרבת ארץ פלשתים. ואילו יעקב הולך בדרכו של אברהם ובונה בשכם ובבית אל, מקומות שיש להם זיקה לבני רחל דווקא: שכם היא בירתו של יוסף, בגבול נחלות אפרים ומנשה; ובית אל היא הגבול העתידי בין שבטי אפרים ובנימין.

באופן מיוחד עוסקים המדרשים במזבחות שבנה אברהם אבינו. כך אומר המדרש בבראשית רבה (לט טז):

אמר רבי אלעזר: ג' מזבחות בנה: 4 אחד לבשורת ארץ ישראל, ואחד לקנינה, ואחד שלא יפלו בניו.

המזבח לבשורת ארץ ישראל הוא המזבח בשכם, המקום הראשון בו נראה אליו ה' בארץ; המזבח לקנינה של ארץ ישראל הנו בחברון, המקום הראשון שקנו ישראל בארץ; והמזבח שלא יפלו בניו הוא בין בית אל ובין העי, ששם תתנהל מלחמת העי בימי יהושע.

ובתורה שלמה (בראשית י"ב, ח, בהערות לאות קכד) "בשם כתב יד ספר חמאת החמדה נדפס ממנו לקוטים בגנזי ירושלים ח"ג מביא מאמר דאברהם בנה ארבעה מזבחות וזו לשונו":

3 כזכור, נח, שעל פי פשטי הכתובים בנה את המזבח הראשון בעולם, העלה עליו עולות.

4 הכוונה למזבחות שבנה אברהם ביזמתו, לאפוקי המזבח בהר המוריה.

בדורות שמאדם הראשון ועד אברהם אבינו התברר כי אין אפשרות לתקן עולם על ידי יחידים. אדם הראשון, קין, אנוש ונח לא עמדו בדרישה הא-לוהית. כאן 'מתקבלת ההחלטה' להביא תיקון עולם על ידי עם, ואברהם אבינו נבחר להקים משפחה, ומכוחה – עם שלם שיעבוד את ה'.

בשיעור זה נמשיך להתייחס לביטויים של עבודת ה': נדון באופי עבודת ה' של האבות בכלל, ובעבודת ה' בימי אברהם אבינו עד העקדה.

א. עבודת ה' בימי האבות: מזבח וקרבתן

יש להבחין בין שני ביטויים עיקריים בעבודת ה' של האבות: העלאת קרבנות ובניין מזבחות ומצבות.

קרבתן ממש מצינו אצל אברהם אבינו בהקרבת האיל בעקדה (בראשית כ"ב, יג), ובמובן מסוים בברית בין הבתרים (שם ט"ו, ט"ז; ואצל יעקב אבינו בהר הגלעד (שם ל"א, נד) ובדרכו למצרים (מ"ו, א) [ובבית אל יצק שמן על ראש המצבה (שם כ"ח, יח; ל"ה, יד)]. פרט לכך, אין שום הקרבת קרבנות אצל האבות או אצל בניהם השבטים.

מזבחות, לעומת זאת, בנו האבות כולם. אברהם בנה ארבעה מזבחות: בשכם (שם י"ב, ז), בין בית אל ובין העי (שם ח), בחברון (שם י"ג, יח) ובהר המוריה (שם כ"ב, ט).¹ יצחק בנה מזבח אחד, בבאר שבע (שם כ"ו, כה). ויעקב בנה מזבחות בשכם (שם ל"ג, כ) ובבית אל (שם ל"ה, ז).

הדבר המעניין הוא שברוב המזבחות אין מוקרבים קרבנות, וליתר דיוק: התורה אינה מתארת יחד עם בניין המזבח הקרבת קרבן עליו. נראה כי אף ששורשה של המילה מזבח הוא זב"ח, יש לבניין מזבח כשלעצמו משמעות נצחית, שאינה קשורה רק בזביחת קרבנות.²

שניים יוצאים מן הכלל הזה: בעקדה הקריב אברהם איל על המזבח שבנה כדי להעלות עליו את יצחק; ומסתבר מאוד שאת זבחיו בבאר שבע הקריב יעקב על המזבח שבנה שם

1 על משמעותם של המקומות בהם נבנו המזבחות הרחבנו בשיעורינו על ירושלים המקראית, שיעורים 1-3 לשנת ה'תשס"ה.

2 תופעה דומה – מזבח שלא נועד לקרבנות, אלא לעדות על עבודת ה' – מצינו בסוף ימי יהושע. בחצותם את הירדן אל נחלתם שבעברו המזרחי בנו בני ראובן, גד וחצי המנשה מזבח. עם ישראל, שסבר כי זהו אות למרידה בה' (הדבר היה בזמן משכן שילה, שאז נהג איסור במות), שלח אליהם משלחת צבאית בראשות פינחס ונשיאי ישראל. וכה הסבירו בני שבטי עבר הירדן את מעשיהם: "א-ל-א-להים ה' א-ל-א-להים ה' הוא ידע וישראל הוא ידע אם בְּמֶרֶד וְאִם בְּמַעַל בַּה' אֵל תוֹשִׁיעֵנו הַיּוֹם הַזֶּה... וְנֹאמֶר נַעֲשֶׂה נָא לָנוּ לְבָנוֹת אֶת הַמִּזְבֵּחַ לֹא לְעוֹלָה וְלֹא לְזָבַח. כִּי עַד הוּא בִּינֵינוּ וּבִינֵיכֶם וּבֵין דְּרוֹתֵינוּ אֲחֵרֵינוּ לְעַבֵּד אֶת עַבְדֵי ה' לְפָנָיו בְּעֻלּוֹתֵינוּ וּבְזִבְחֵינוּ וּבְשִׁלְמֵינוּ וְלֹא יֵאמְרוּ בְּיַנְיָכֶם מִחֵר לְבָנֵינוּ אֵין לָכֶם חֶלֶק בַּה' " (יהושע כ"ב, כב-כז).

על יצחק נאמר בהיותו בבאר שבע:

וַיֵּרָא אֱלֹהֵי ה' בְּלֵילָה הַהוּא וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי אֶל־לְהִי אַבְרָהָם אָבִיךָ אֵל תִּירָא כִּי אֲתָךְ אֲנֹכִי וּבְרַכְתִּיךָ וְהִרְבִּיתִי אֶת זַרְעֲךָ בְּעֵבֹר אַבְרָהָם עֲבָדִי. וַיְבַן שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא בְּשֵׁם ה' (שם כ"ו, כד-כה).

וביעקב בחזרתו מחרן:

וַיֹּאמֶר אֶל־לְהִים אֵל יַעֲקֹב קוּם עֲלֵה בֵּית אֵל וְשָׁב שָׁם וַעֲשֵׂה שָׁם מִזְבֵּחַ לֵאלֹהֵי הַנִּרְאָה אֵלֶיךָ בְּבָרְחֶךָ מִפְּנֵי עֵשָׂו אָחִיךָ... וַיָּבֵא יַעֲקֹב לִזְזָה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן הוּא בֵּית אֵל... וַיְבַן שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא לְמָקוֹם אֵל־בֵּית אֵל כִּי שָׁם נִגְלוּ אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים בְּבָרְחוֹ מִפְּנֵי אָחִיו... וַיֵּרָא אֶל־לְהִים אֵל יַעֲקֹב עוֹד⁶ בְּבֹאוֹ מִפְּדַן אֶרֶם וַיְבַרֵךְ אֹתוֹ (שם ל"ה, א, ו-ט).

נמצאנו למדים שכל אחד משלושת האבות בנה מזבח בעקבות היראות ה' אליו: אברהם – במקום שכם, באלון מורה, עם כניסתו לארץ; יצחק בבאר שבע; ויעקב בבית אל, כהשלמת נדרו עם חזרתו לארץ ישראל. היראות ה' אל האבות, תוצאתה אפוא בניין מזבח, וכאמור, הדגש הוא על עצם בניין המזבח, בלא כל קשר להקרבת קרבן.

לעומת המזבח, קשורה המצבה שהציב יעקב בחזרתו לבית אל, לאחר ההיראות השנייה אליו שם, לבחינת הדיבור דווקא:

וַיֵּצֵב יַעֲקֹב מִצְבֵּה בְּמָקוֹם אֲשֶׁר דָּבַר אֹתוֹ מִצְבַּת אֲבָן (שם, יד).

במובנים רבים, בחינת הדיבור פנימית וגבוהה יותר מבחינת ההיראות, החיצונית יותר. ה' נראה בחצר העזרה ובהיכל, אך בקודש הקודשים – במקום הפנימי ביותר – לא ניתנת האפשרות לראות את הארון (אין זה מקרה שהכניסה לפני ולפנים כרוכה בהקטרת קטורת, המהווה חציצה מהותית בין האדם לבין גילוי השכינה מבין שני הכרובים), והתגלות ה' שם מאופיינת דווקא בשמיעת קול ה' היוצא מבין שני הכרובים. ואכמ"ל.

ד. מזבחותיו של אברהם אבינו

1. המזבח בשכם

וַיַּעֲבֵר אַבְרָם בְּאֶרֶץ עַד מְקוֹם שְׁכָם עַד אֵלוֹן מוֹרָה... וַיֵּרָא ה' אֵל אַבְרָם וַיֹּאמֶר לְזַרְעֲךָ אֲתָן אֶת הָאֶרֶץ הַזֹּאת וַיְבַן שָׁם מִזְבֵּחַ לַה' הַנִּרְאָה אֵלָיו (שם י"ב, ו-ז).

הכתוב מדגיש כי בניין המזבח הוא על ההיראות לאברם.⁸ התגלות זו מקיימת בעצם את ההבטחה הא-לוהית "לך לך..."

'ויבן שם מזבח'. ארבעה מזבחות בנה אברהם.

אחד בשכם באלוני מורה [ונראה לי שכפר על מכירת יוסף בשכם שעתידין אחיו למכרו שם ועל עגלי ירבעם בן נבט שטעו ישראל אחריהם וששם חידש יהושע הבריתי].

ומזבח שני בעי, והיא ראשית הארצות שכבשו בחרבם ונהנו ממנה.

ומזבח שלישי באלוני ממרא אשר בחברון, ששם נמשח דוד להיות נשיא לעולם [וגם יראה לי בעבור שהייתה מילתו לשם הקב"ה ובנה שם מזבח].

והרביעי בהר המוריה, ששם בנה שלמה בית עולמים, מפני שהייתה עקדת יצחק שמה.⁵

לפי שני המדרשים, מטרת המזבחות אינה הקרבת קרבנות, אלא הם באים לבטא עניינים מסוימים הנוגעים למקומות שבהם הוקמו. מה שמוסכם על הכול הוא שבניין המזבחות אינו קשור רק ל'כאן ועכשיו' – למתרחש בימי אברהם אבינו עצמו – אלא הם חלק מראייה עתידית של אירועים מרכזיים בתולדות עם ישראל, שהמזבחות באים לבטאם או אף להשפיע עליהם, בבחינת מעשה אבות סימן לבנים.

ג. מזבח והיראות, מצבה ודיבור

בתורה יש הבחנה ברורה בין מזבח ומצבה. המזבח קשור במהותו בהיראות ה'. כך נאמר במזבח הראשון של אברהם:

וַיַּעֲבֵר אַבְרָם בְּאֶרֶץ עַד מְקוֹם שְׁכָם עַד אֵלוֹן מוֹרָה... וַיֵּרָא ה' אֵל אַבְרָם וַיֹּאמֶר לְזַרְעֲךָ אֲתָן אֶת הָאֶרֶץ הַזֹּאת וַיְבַן שָׁם מִזְבֵּחַ לַה' הַנִּרְאָה אֵלָיו (בראשית י"ב, ו-ז).

וביאר הרמב"ן שם:

וטעם 'לה' הנראה אליו, כי הודה לשם הנכבד וזבח לו זבח תודה על שנראה אליו, כי עד הנה לא נראה אליו השם ולא נתודע אליו במראה ולא במחזה, אבל נאמר לו 'לך לך מארצך' (בראשית י"ב, א) בחלום הלילה או ברוח הקדש. ויתכן שירמוז 'הנראה אליו' על סוד הקרבן, והמשכיל יבין.

הרב שעוועל מפנה בהערותיו שם לרקאנטי על אתר:

'לה' הנראה אליו'. באמרו 'לה' רמז לשם הגדול יתעלה. ובאמרו 'הנראה אליו' רמז לשכינה הנראית לנביאים. נמצא סוד הקרבן לתפארת ישראל ולשכינת עוזו. אמנם הנראה מכוונת רבותינו ז"ל כי בזה הפסוק רמז אל השם הנכבד המקבל מן הקרבנות תחילה.

6 בשיעור 8 עמדנו על יחסי הסיבה והתוצאה בין מעשי האדם והתגלות ה': האם פעולת האדם היא תוצאה של ההתגלות, או שמא להפך – ההתגלות קודמת, ובעקבותיה בונה האדם מזבח או מקריב.

7 מעניין השימוש בשם הוי"ה דווקא בהקשר של בניין המזבחות.

8 מעניין כי אברהם הוא הראשון לבאי עולם שזכה למראה נבואה, בניגוד להתגלות ודיבור, שהיו כבר אצל אדם הראשון, קין, נח ועוד. ועיין משך חכמה על אתר.

5 ובמדרש הגדול בראשית י"ג, יח: "ויבן שם מזבח" – שלש מזבחות בנה אברהם: אחד בשכם, מקום שנותנין ברכות וקללות, ושם כרת יהושע ברית עם כל ישראל שנאמר 'ויאסוף יהושע את כל זקני ישראל שכמה' (יהושע כ"ד, א); ואחד בעי, כדי שינצלו בניו מאנשי עי; ואחד בחברון, מקום שהמליכו בו את דוד, ושם כרתו ברית, שנאמר 'ויבואו... ויכרות להם המלך דוד ברית בחברון לפני ה' (שמ"ב ה', ג). בדומה למדרש בבראשית רבה, גם מדרש זה מונה רק את שלושת המזבחות שבנה אברהם ביזמתו.

אתך אנכי' (בראשית כ"ו, כד), שבנה מזבח 'ויקרא בשם ה' (שם, כה), כי בא במקום חדש אשר לא שמעו את שמעו ולא ראו את כבודו והגיד כבודו בגוים ההם. ולא נאמר ביעקב כן, מפני שהוליד בניו רבים כלם עובדי ה', והיתה לו קהלה גדולה נקראת עדת ישראל, ונתפרסמה האמונה בהם ונודעה לכל עם, וגם כי מימי אבותיו נתפרסמה בכל ארץ כנען. וכך אמרו בבראשית רבה (לט טז): מלמד שהקריא שמו של הקב"ה בפי כל בריה.

וכן פירש רד"ק. ובאבן עזרא בלשונו הקצרה: "וטעם 'ויקרא בשם ה' - תפלה, או קריאת בני אדם לעבוד השם". והמדרש (בראשית רבה לט טז) מוסיף: "דבר אחר: 'ויקרא' - התחיל מגייר גרים ולהכניסם תחת כנפי השכינה".

3. המזבח בחברון

וה' אמר אל אברהם אחרי הפרד לוט מעמו שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם צפנה ונגבה וקדמה וימה. פי את כל הארץ אשר אתה ראה לך אתננה ולזרעך עד עולם. ושמתי את זרעך כעפר הארץ אשר אם יוכל איש למנות את עפר הארץ גם זרעך ימנה. קום התהלך בארץ לארצה ולרחבה פי לך אתננה. ויאהל אברהם ויבא וישב באלני ממרא אשר בחברון ויבן שם מזבח לה' (שם י"ג, יד-יח).

וביאר רד"ק: "שהיה קורא לבני אדם לשם ה' אל מקום המזבח אשר בנה, ובכל מקום שהיה קובע שם מקום היה בונה מזבח וקורא בשם ה'".¹⁰

ה. מלכי-צדק מלך שלם - כוהן לא-ל עליון

לאחר מלחמתו של אברם עם ארבעת המלכים נאמר:

ומלכי-צדק מלך שלם הוציא לחם ויין והוא כהן לא-ל עליון. ויברכהו ויאמר ברוך אברהם לא-ל עליון קנה שמים וארץ. וברוך א-ל עליון אשר מגן צריך בידך ויתן לו מעשר מכל (בראשית י"ד, יח-כ).

חז"ל מזהים את מלכי-צדק עם שם בן נח (ועיין ברש"י ובתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל שם). המדרש (בראשית רבה מג ו) קושר את הלחם והיין ללחם הפנים ולנסכים. ומבאר הרמב"ן:

'מלכי צדק מלך שלם' - היא ירושלים... כי מאז ידעו הגוים כי המקום ההוא מבחר המקומות באמצע הישוב, או שידעו מעלתו בקבלה שהוא מכון כנגד בית המקדש של מעלה ששם שכינתו של הקב"ה שנקרא 'צדק'...

והזכיר 'הוא כהן לא-ל עליון' - להודיע כי אברהם לא היה נותן מעשר לכהן לאלהים אחרים, אבל מפני שידע בו שהוא כהן לא-ל עליון נתן לו המעשר לכבוד השם. והרמז לאברהם מזה, כי שם יהיה בית

אל הארץ אשר אראך" (שם, א), ועל כך - כמו גם כהכרת הטוב על הבטחת הזרע והארץ - מודה אברם לה' בבניין מזבח. וכדברי המדרש (בראשית רבה לט טז): "לא בנה מזבח אלא על בשורת ארץ ישראל". וברד"ק שם: "כטעם הודאה לא-ל שנראה אליו ובשרו בארץ ההיא שהיא טובה ורחבה זבת חלב ודבש שיתננה לזרעו".

וכן הוא ברמב"ן שהובא לעיל. וידויק בדברי הרמב"ן שם שכתב "ויתכן שירמוז 'הנראה אליו' על סוד הקרבן", כלומר: לדעתו גם הקריב אברם קרבן. וכן איתא בבמדבר רבה י: "...כשם שעשה אברהם בשעה שאמר לו הקב"ה 'לזרעך אתן את הארץ הזאת', מיד בנה אברהם מזבח על בשורה טובה, שכן כתיב 'ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו', ואין מזבח אלא קרבן". ברם, כבר עמדנו לעיל על כך שבפשטי המקראות אין כאן קרבנות (וכבר הדגשנו לא פעם כי יש ללמוד לא רק ממה שהתורה כותבת אלא גם ממה שאינה כותבת).

2. המזבח בין בית אל ובין העי

ויעתק משם ההרה מקדם לבית אל ויט אהלה בית אל מים והעי מקדם ויבן שם מזבח לה' ויקרא בשם ה' (שם, ח).

החידוש כאן הנו הקריאה בשם ה',⁹ שהיא מגמה מרכזית אצל אברהם, וחוזרת גם בהמשך: "ויטע אשל בבאר שבע ויקרא שם בשם ה' א-ל עולם" (שם כ"א, לג). משמעות הקריאה בשם ה' היא פנייה לכל באי עולם לעבוד את ה', לקבל עול מלכותו עליהם ולקיים את מצוותיו, וכפי שמבאר ריש לקיש בגמרא במסכת סוטה (י"ב) על האשל בבאר שבע:

אל תקרי 'ויקרא' אלא 'ויקריא', מלמד שהקריא אברהם אבינו לשמו של הקב"ה בפה כל עובר ושב. כיצד? לאחר שאכלו ושתו עמדו לברכו. אמר להם: וכי משלי אכלתם?! משל א-להי עולם אכלתם, הודו ושבחו וברכו למי שאמר והיה העולם.

אונקלוס תרגם את הצירוף "ויקרא בשם ה'" כלשון תפילה: "וצלי בשמא דה'". וכן פירש רש"י: "נתנבא שעתידין בניו להכשל שם על עון עכן והתפלל שם עליהם" (על פי בראשית רבה לט טז). ברם, נראה כי פשוטו של מקרא כדברי הרמב"ן:

'ויקרא בשם ה' - פירש אונקלוס: שהתפלל שם, כמו 'קראתי שמך ה' מבור תחתיות' (איכה ג', נה). והנכון, שהיה קורא בקול גדול שם לפני המזבח את שם ה', מודיע אותו וא-להותו לבני אדם. כי באור כשדים היה מלמדם ולא אבו שמוע, ועתה כשבא בארץ הזאת שהובטח בה 'ואברכה מברכך', היה למוד ללמד ולפרסם הא-להות. וכן אמר הכתוב ביצחק כאשר הלך אל נחל גרר והובטח 'אל תירא כי

9 מעניינים ההבדלים בין המזבח בשכם למזבח שבין בית אל ובין העי. אין זה מקרה שדווקא בעקבות ההתגלות בבית אל באה קריאה בשם ה'. תהא משמעותה המדויקת של קריאה זו אשר תהא, ברור שבבית אל, התחנה השנייה של אברם בארץ, יש לא רק התגלות א-לוהית אלא גם עבודת האדם את ה' בעקבותיה - דבר התואם את הבנתנו כי בית אל היא מקום "המקדש הטבעי" של האבות, עיין בשיעורים הנזכרים בהערה 1.

10 וייתכן כי שם משחו כל זקני ישראל את דוד למלך לפני ה' (ש"מ"ב ה', ג), ושם אולי ביקש אבשלום לעבוד את ה' (שם ט"ו, ט-ז).

מזבח ולא עצי עולה, לא אש ולא מאכלת (כל אלה נזכרים לקמן בפרשת העקדה, פרק כ"ב).

עם זאת נראה לנו שהדין עם אלה, הסוברים שנתלווה כאן לברית גם מעשה קרבן. תימוכין לסברה במעשי הבריתות האחרים שנתפרשו בתורה, שלא מצאנו ברית בין ה' לבין אדם שלא נתלווה אליה קרבן. כך כבר בנח, שם סמכו הכתובים מצווה והקמת ברית למזבח ולקרבנות שהקריב לפני כן שם (ח', כ - ט', יז). וכן בברית סיני (שמות כ"ד, ד ואילך). וכן כותב יוסף בן מתתיהו: כשמוע אברהם זאת (=הבשורה על הזרע) עמד והקריב קרבן לא-לוהים כמצוותו (קדמוניות, א, סעיף 184, מהד' שליט, עמ' 20). ואם תתמה ותשאל, מה עלה ל'בתרים' לאחר שעבר 'תנור עשן ולפיד אש... בין הגזרים האלה' – השיבו לך כמה מפרשים, שאלה נשרפו באש שמלפני ה', דוגמת שמצאנו בחנוכת המזבח (ויקרא ט', כד) ובחנוכת מקדש שלמה (דה"ב ז', א ואילך).

בסיכום, ניתן לומר גם על ברית זו את דברי המשורר: אֶסְפוּ לִי חֲסִידֵי, כְּרִתֵי בְרִיתִי עֲלֵי זֶבַח (תהילים נ', ה).

2. גילוי השכינה

בהקשר של גילוי שכינה בברית בין הבתרים, ראוי להזכיר גם את דבריו היפים של קיל במבואו לבראשית (שם עמ' 108):

כידוע זכה אברהם לשבעה גילויי-שכינה (בראשית י"ב, א-ג; שם, ז; י"ג, יד-יז; פרק ט"ו; פרק י"ז; פרק י"ח; פרק כ"ב, טז-יח), ושניים מהם נראים חשובים ביותר לענייננו: הגילוי הרביעי, כלומר זה שבברית בין הבתרים; והגילוי האחרון, השביעי, זה שבמעמד העקדה.

כבר עמדו חכמים (ראה ג'נו יעקב בפירושו על בראשית) על כך שפרשת ברית בין הבתרים (בראשית פרק ט"ו) מקבילה במידה מסוימת לפרשת מתן תורה. הפתיחה: 'אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים' (שם, ז) מקבילה לפתיחת מעמד הר סיני, 'אנכי ה' א-להיך, אשר הוצאתיך מארץ מצרים' (שמות כ', ב). אך יש הקבלה גם בתיאור דימויי גילוי-השכינה. כאן (בראשית ט"ו, יז) – 'והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים האלה', ובמעמד הר סיני דמויה השכינה כאמור לא רק לאש, כי אם 'והר סיני עשן כלו מפני אשר ירד עליו ה' באש, ויעל עשנו כעשן הכבשן' (שמות י"ט, יח), ובהמשך אף נזכרים הלפידים: 'וכל-העם ראים את הקולות ואת הלפידים ואת קול השפר ואת-ההר עשן' וגו' (שם כ', יד). עוד משותפים לשני המעמדות מעשי הקרבנות והמספר עשר. כאן הובטחה לאברהם ארצם של עשרה עמים¹², ושם נאמרו לבניו 'עשרת הדברים'.

א-להים, ושם יוציא זרעו המעשר והתרומה, ושם יברכו את ה'.

נמצאנו למדים שגם בדורות אלו הייתה מעלת המקום ידועה, ויש אפוא רצף של התייחסות אליו למן בריאת העולם: אדם, קין והבל, וגם נח ובנו אחריו – כולם הכירו במעלת המקום, והוא שימש כמקום פולחן ועבודת ה'¹¹.

1. ברית בין הבתרים

1. הקרבן

וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי קַחָה לִי עֹגְלָה מְשֻׁלֶשֶׁת וְעִז מְשֻׁלֶשֶׁת וְאֵיל מְשֻׁלֶשׁ וְתֹר וְגֹזֵל. וַיִּקַּח לוֹ אֶת כָּל אֵלֶּה וַיִּבְתֵּר אֹתָם בַּתּוֹךְ וַיִּתֵּן אִישׁ בְּתָרוֹ לְקִרְאֵת רְעֵהוּ וְאֵת הַצֶּפֶר לֹא בָתָר... וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ בָּאָה וְעֹלְטָה הָיָה וְהֵנָּה תִנּוֹר עֶשֶׂן וְלִפִּיד אֵשׁ אֲשֶׁר עָבַר בֵּין הַגְּזָרִים הָאֵלֶּה. בַּיּוֹם הַהוּא כָּרַת ה' אֶת אַבְרָם בְּרִית לְאָמֵר לְזָרְעוֹ נְתַתִּי אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת מִנְהַר מִצְרַיִם עַד הַנָּהָר הַגָּדֹל נְהַר פְּרָת. אֶת הַקֵּינִי וְאֶת הַקְּנִזִי וְאֶת הַקְּדַמְנִי. וְאֵת הַחֲתִי וְאֵת הַפְּרִזִי וְאֵת הַרְפָּאִים. וְאֵת הָאֲמֵרִי וְאֵת הַכְּנַעֲנִי וְאֵת הַגְּרָגְשִׁי וְאֵת הַיְבוּסִי (בראשית ט"ו, ט-י, יז-כא).

פשטות הדברים, שביתור בעלי החיים היה כחלק מברית, וכפירוש רש"י (פס' י"ד"ה ויבתר אותם): "ודרך כורת ברית לחלק בהמה ולעבור בין בתריה, כמה שנאמר 'העוברים בין בתרי העגל' (ירמיהו ל"ד, ט), אף כאן 'תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים' הוא שלוחו של שכינה שהוא אש".

ברם, מפירוש רד"ק (פס' ט) עולה כי ייתכן שיש כאן גם מעין מעשה קרבן: "וזכר שלשת המינים מהבהמה שבהם יכשר הקרבן, ורמז בהם שכל זמן שיקריבו הקרבנות כראוי לא יגלו מן הארץ" (וכעין זה בפסיקתא רבתי פרשה טו). וכן ביאר יפה המשך חכמה בפירושו כאן (פס' ט):

יתכן כי אדם הראשון המשילו הקב"ה על הצומח לאכלו ולכלותו לצרכו והקריב קרבן. ולנח התיר בבעל חי לכן הקריב קרבן. ולאברם נתן עשר אומות לצרכו, לכן צוהו להקריב שלשה קרבנות נגד חי צומח ומדבר. והבן.

כלומר: קרבנות מוקרבים במסגרת קבלת שלטון על חלק מעולמו של הקב"ה, וכאן נתחדשה נתינת עשר אומות לאברהם.

וכך מסכם יהודה קיל בפירוש דעת מקרא לפרשה זו (בראשית כד, א, עמ' תכד):

כל בעלי החיים שנצטווה אברם לקחת לשם ה' ('קחה לי') נמנים עם הטהורים והכשרים לקרבן. אין ספק שפשוטו של מקרא מדבר בלקיחת בעלי חיים 'כדרך כורת ברית' (רש"י), כעולה מן נבואת ירמיהו (ל"ד, יח-ט). ולפיכך לא זכרו הכתובים כאן במפורש לא

12 ובהערה שם מוסיף קיל: "אף ייתכן שאברהם הקריב באותו המעמד עשרה קרבנות: שלושה עגלים, שלוש עזים, שלושה אילים ו'תור וגזל' שיש לפרשו אולי: או תור או גזל. כנאמר בפסוק י: ואת-הצפר לא בתר".

11 על המשמעות העיקרית של המפגש עם מלכי-צדק – מהותה של ירושלים כעיר הצדק וסוגיית הצדק והמלכות – הרחבנו בשיעורים 6-7 משיעורינו על ירושלים המקראית לשנת ה'תשס"ה.

סיכום

בחנו בשיעור זה את עבודת ה' של אברהם אבינו עם היכנסו לארץ ועד (ולא עד בכלל) מעשה העקדה. הדגשנו מאוד את עניין בניין המזבחות, שיש בו חידוש: עד ימיו של אברהם מצינו בניין מזבח (עם הקרבת קרבן) רק פעם אחת, אצל נח; ואילו כאן אנו מוצאים את אברהם בונה מזבחות הרבה, במקומות שונים ולמטרות שונות.

יהא עניינם של המזבחות ושל הקריאה בשם ה' אשר יהא, מסתבר שעל רקע העבודה הזרה הנפוצה בכנען, יש כאן ניסיון ראשון ליצור מוקדים לעבודת ה' בערים מרכזיות לאורך מסלולו של אברהם. הווה אומר: מלבד הערך המיוחד של כל מזבח במקום בו נבנה, הופכת הקריאה בשם ה' את השתרשותו של אברהם בארץ למעשה בעל משמעות רוחנית ודתית, המכוון לקרב את תושביה הכנעניים של הארץ לאמונה בא-ל אחד.

בסוף השיעור ראינו בקצרה שתי תחנות נוספות בדרכה של השראת שכינה בעולם: עבודת ה' בעיר שלם, היא ירושלים, בראשותו של מלכי-צדק מלכה – שחז"ל מזהים אותו עם שם בן נח – אשר שימש ככהן לא-ל עליון; וברית בין הבתרים, שניתן לראות את מעשי אברם בה כמעשי קרבן, ויש בכך משום רמיזה לעבודת הקרבנות העתידיה, בבחינת מעשה אבות סימן לבנים.

* * *

בשיעור הבא נתבונן בע"ה בגילוי השכינה השביעי שזכה לו אברהם: העקדה.

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יצחק לוי, תשס"ז *
* עורך: בעז קלוש *

* בית המדרש הווירטואלי שלידי ישיבת הר עציון *
* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
* משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דואל: office@etzion.org.il *
